

Pyragy -9/ romanyň dowamy

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy proza

написано kitapcy | 23 января, 2025

Pyragy -9/ romanyň dowamy Şeýh-ul-yslam shaňy ses bilen Gurhanyň sürelerini sanaşdyrdy. Doga okamak uzaga çekdi. Şol pursat mähremler ortadaky saçaga serenjam berýärdiler. Gyrasyna tylla suwy çagyylan hytaý käsesinde şerbetler, buhara we hind mejimelerinde dürli azyk-owkatlar getirilýärdi. Saçagyň her ýerinde, her ýerinde tylla jamlar goýuldy. Onuň içinde kakadylan hurma, mañyz bardy.

- Bissimilla, aliň – diýip, şeýh-ul-yslam rugsat berdi. Oturanlar ilki bilen hurma gol uzatdylar. Çünkü Buharada, Hywada aňrujy tapylsa, agyzlaryny hurma miwesi bilen açýardylar.

Magtymguly indi iki gün bări açdy. Yaňyja tamdyrdan çykan nan, eredilip taýýarlanan azyk-owkatdar, tagamlar, şerbetler onuň işdäsini açypdy. Emma ol tabaga beýle bir göwünjeň ýapyşmady. Göwnündäki tolgunma, bütin Hywanyň kethudalarynyň arasynda oturmagy, hazır şu adamlaryň özünüň ömründe ýatdan çykmajak meseläni çözjekdikleri baradaky oýlar eýýäm onuň işdäsini alypdy. Genuzynky surnuksyryjy açlykdan soň şeýle tagamly saçaga goşan adamlar seslerini-üýnlerini çykarman iýýärdiler. Ylaýta-da kürsiniň çep gapdalyndaky gyzyl ýüzli adamyň nahar iýsi gazaplydy. Ol elindäki türkmen pyçagy bilen saçakdaky omaçalary, ýahnalary bütinligine eline alyp, soň olaryň etini kerçeleşdirip agzyna atýardy. Onuň gapdalyndaky gara selleli, çal sakgally pyýada bolsa nahary göwünsiz iýýärdi. Özem gaýta-gaýta Magtymgula garanjaklaýardy Magtymguly onuň yüzüne garanda bolsa, elindäki süňke güýmenjireýärdi.

Uzyn omyndan soň, saçak ýygnalyp, ellere suw alyndy. Her ýerräge, her ýerräge kümüş gaplarda diş synçgylawuk getirilip goýuldy. Oturanlar mesaýy gürrüň edýärdiler. Magtymgulynyň gözü owadan şemdanlara düşdi. Olarda ýolbarsyň şekili bolup, özem janly haýwana çalym edýärdi. Ol depesinde tylla mejime saklap durşuna: «Gaç bu ýerden, diýe gaçan gutular. Ine, meni

görýäňmi, ömürlik bendi bolup galdym, gaç mundan!..» diýýän ýalydy.

Töwerekdäkileriň gözünde ýadawlygyň, ukynyň kölegesi bardy. Olar «Ýagşy, sag oturyň» diýip, turup gidiberjek ýalydylar. Aga Ryza ahun bir ädim öňe dyzanaklady.

– Agalar. – Ol ýene-de düşege çümüp oturan ahunlar başa ýüzlendi. – Eý, könlümiziň serweri, gurbany boldugym, beýik pygambarleriň şägirdi, bu günki mejlisimiz başlamakga pruwy soraýmys.

Ahunlar başy gyzyl ýüzli adama garady. Ol adam bolsa elindäki pyçagy bilen dişini synçgalap otyrdy. Şol oturyşyna-da göwünsizlik bilen «başlaberiň» diýen manyda başyny atdy. Aga Ryza akun ornuna geçip oturan bädyna mähremler başyl orta süýsenekledi. Ol görmekli yüzünü çalt-çalt sypalap, pelteklap sözledi.

– Bizleriniň mejlisige akalar katnaşaýdiku. Misil, olarku, Mammed Rahym togsaba – diýip, gyzyl ýüzli adama golunu uzatdy.

– Ham-da Uraz ynak, ham-da Mahmut diwanbegi, Arazbeg ýasawulbaşy, Awaz mirşeb, Haýrulla zakatçu, wa Köcek mirahur, Mir işan topçybaşı katnaşadu. Wa talyblar damullasy Pälwankuly Rawnak, ham Maktımkuli taleb kagnaşadu ku.

Mammed Rahym togsaba takyr kellesini sypalap oturyşyna, gözleriniň agy bilen oturanlary gyssady.

Orta Şırgazy medresesiniň ketde ahunyu süýsenekledi. Ol Magtymgula garşıy garap, uzyn donlarynyň ýakalaryny endikli çekişdirip, sellesiniň uzyn ujuna gözünüň gytagyny aylady.

– Agalar, sizlargiň kaşyga türkman balasygy ekelipmis. Bul bala, külli şarka ismi maglum olgan danalarga taýlag olupmyş. Bul taleb ýahşy agly, ham ihlasy ile külli Hiwaga maglum olmuş...

Ketde ahun Magtymgulynyň şahyrçylygyny, näme üçin bu ýere çagyrylanyny yqlan etdi. Bu ýerde şahyr bardygyny eşiden adamlar gorjanyşyp, bir çeträkde gysmyljyrap oturan Magtymgula garanjaklaşdylar. Oňa çenli Aga Ryza orta süýsenekledi.

– Agalar. – Ol ýene-de ırkiljiräp oturan ahunlar başa garady.

– Bizler bu kün gyn mysalga karamyz. Bu ýahşy bala şayır edi. Bul balanyň şíýyrlar dastany türksowatga hödür bolaýdy.

Adamlar orunlaryndan dikeldiler. Magtymguly olaryň gözüniň alynda ulalan, beýgelen ýaly boldy. Mammed Rahym togsaba hem dikeldi. Ol elindäki pyçagyny saçagyň üstüne oklap, Oraz ynagyň gulagyna bir zatlar diýdi.

– Ilkäni, bitdi şíýir okasynku – diýip, gözlerini açalak-ýumalak etdi. Oturanlar ýerli-ýerden «hawwa-da, hawwa» bolşup başladylar. Iliň makullaýjak gürrüñini tapanyna şat bolan togsaba dyzyna galyp:

– Könlümizni şat kyl, huda tagallaga mynajat bolgan şyýyr oky – diýip, hasam janlandy.

Ahunlar başam, ketde ahunlaram, beýleki oturan hadymłaram uly tama bilen Magtymgula garadylar.

Magtymguly beýle bolaryna garaşmandy. Ol häzir şygyr okamaga taýýar hem däldi. Şeýle-de bolsa, ol häzir dymmalý däldigini bilýärdi. Şonuň üçin az-kem orta süýşdi.

Magtymgulyny gören adamlar ony şu wagta çenli görmändiklerine, duşmandyklaryna puşman edýän ýaly, indem onuň didaryndan doýmak isleýän ýaly bolup haýran bolup otyrdylar.

Magtymguly astyndan nur seçelenip duran owadan gabaklaryny galdyranda, bu köşgүň otagyna ýalkym ýaýrap giden ýaly boldy. Oturanlar dyzlaryna galdylar. Misli Müsüriň açlykdan, horlukdan kösenen ilatynyň Ýusubyň husnunu görüp, oňa aňk bolup, dünýäni unudyşy ýaly, Hywanyň iň beýik emeldarlaram Etrek boýlarynda ösüp, üýtgeşik görk-görmege, akyla mynasyp bolan ýigididiň didaryna aňk bolup otyrdylar. Häzir bu oturanlara şygyr okamagam zerur däldi.

Magtymgulynyň özi heniz ýazylmadyk, indi hiç haçan ýazylmajak ajaýyp şygyr ýaly bolup, külli äleme ýaň salyp, yns-jynsy haýran galdyryp oturan ýalydy. Ol emaý bilen bilindäki dolangy ýüpek kagyzy aldy.

Häzir Magtymguly özünü unudypdy. Onuň gözüniň önünde mähriban atasynyň keşbi dikelipdi. Ol goşa göreçden akýan parasat akymyna çümüpdi. Şol göreçlere çümüp duran köp-köp didarlar bilen uçup ýördi. Bir görseňem Watanyň giň giden ýaýlalaryna siňip gidýärdi. Dodaklary bolsa sözleýärdi.

Jan göterip, baryp ýetdim bir bapdan,

Hyrka geýip il içinde san bolsam.
Tün içinde baryp beýtulla tapdan,
Zar ýyglayyp sahyplara hun bolsam.

Abu Sagyt, Omar Haýýam, Hemedany,
Ferdöwsı, Nyzamy, Hafyz perwany,
Jelaletdin Rumy, Şamy elnamy,
Alarnyň ýanynda men hem san bolsam.

Damengirde ýorgen ussat Nowaýy,
Çar diwany, Perhat-Şirin, Zibaýy,
Zahyrettin Babur, mizan Eý öyi,
Gaşlaryna bargyp men Mejnun bolsam.

Okap idim Saadynyň men «Bossanny».
Gör, ne ajap Hakanynyň «Medaýny»,
...Istär men «Şahnama», «Sakynamany»
Milik Omar birlen Süleyman bolsam.

Selmany Afsaly serhoş eýleýip,
Bähram Gury tutun, medhus eýlebin,
Azadud-döwläni bir guş eýleýip,
Abu Mahfuz, Gyzyl Aslan han bolsam.

Abubekir gan ýyglayyp fesada galsa,
Aly, Mämun, ol Bestama deň bolsa,
Zünnun baryp Rüsteme, Zala zor salsa,
Rüstemiň derdine men derman bolsam.
Galan Eflatuna ýoluň görkezip,
Dawut, Osman bilen Aly ürküzip,
Kuwwat pederi Hosrawyny gorkuzyp,
Olar diýgen bilen din-iman bolsam.

Arabalet golunda, aý Magtymguly,
Rüstemu-Isgender hiç tutmaz ýoly,
Ne bolsa, bilgeý sen iliň hyýaly,
Dertliler alnynda men Lukman bolsam.

Magtymguly gözlerini açdy. Hälki, oňa garap oturan adamlaryň

barysy» göýä bir gam-hasratyň laýyna batan bendeler ýaly bolup, gözlerini szüp otyrdylar. Olar misli ene hüwdüsini bozmajak bolýan dertli bala ýaly, özlerini saklap otyrdylar. Olaryň arasynda Şırgazy medresesiniň ketde ahunynyň bolşy has hem naýynjardy. Ol Magtymgulynyň alnyna gelip, gözlerini henizem oňa dikip, didelerinden akýan hasrat hünjülerini ýygnajak hem bolman, derdi-hal bolup otyrdu.

Momad Reýim togsaba üsgürinjiredi. Diňe şondan soň adamlar özüne gelen ýaly boldular. Yöne hiç kimden ses çykmady. Epesli salymdan soň Ara Ryza ahun üsgürinjiräp, bokurdagyny gaýta-gaýta arçap:

– Hæk, Süleýman bolsam diýgenmi? – diýdi. Şondan soň gowur başlandy.

Diňe togsabanyň «Başlaň!» diýen azymly sesinden, Oraz ynagyň tassyklamasyn dan soň mejlis hakyky meselä başlady.

Ahunlar başy düşege çümüp oturan ýerinden mydyrdap gürledi. Onuň bu sözlerini diňe ýanyndakylar eşitmese, beýlekiler eşitmedi.

Orta Aga Ryza ahun süýsenekledi. Onuň golunda Magtymgulynyň hezreti Pälwan damulla beren diwanyndanam iki esse galyňragy bardy. Ol elindäki küti diwany maňlaýyna üç mertebe degrip, «Bismialla» diýip pyşyrdady. Soňra oturanlaryň ýüzüne birlay garady:

– Agalar, hürmetge miýesser etgen allatagala müň mertebe şükür kylam. Azyz saýsynda saklagan hanlaryň hany Şagazy hanyň, ylahym ömri uzag olsun. Yslamyň Hywa şährindäki şasynyň ikki dünýesi abat olsun, omyn. – Ol soňra diwanyň gatlarny sermedeşirdi. Ony terslin-oňlyn agdaryşdyrdy.

– Agalar, Şırgazy han madrassasigiň talyby, Maktumkuly tigen bir insan, özlerinig şyýrlar diwanigi türksowat dersige salmag istegen. Ahunlar ahuny wa şeýh-ul-yslam bizge ulug inam edib-de bu diwany baha berişge bizlerge meslad kylybdylar. Bizler ham çin zamet birle körüb çykybmyz wa sizlerga maglum kylarmyz.

Türksowatga hödür edilgan diwanda kelamullaga, kowahadga, islamga wa islam şerigatyga hurmat wa ynanç bildirgan şyirlar bar. Amma diwanga karanmyzda ul talabanın şyýrlarynda

bizlarga kem bolgan meseller bar. Mesel:

Körer men, okyr men barça kelamny,
Manysyny saça bilmen neýläýin – tigen.

Karaň. Ul talaba kelamulla ýahşy duşingan. Maglum olar, madrasada kelamulla ham dars-di. Amma ki, ular kelamullaga şüphe koýar, şak ýetirgan. Aý, bala, ahli magny alla wa alla. Sizlerge bahşa ne magny kerek.

Agalar, sizler bu balanın şikrini kulag koýdňyz ku. Onda bu bala aýdar «Man pygamber olsam». Karaň, ol ne istär. Ol ýakşy tüşüner, alla äkber, wa Muhammet rasul alla. Alladan kaýra huda ýok, Muhammet pygamber beýik hudahyň ýekka rasuly ku. Amma ul şair tüşmaýdi wa islamga şek ketiraýdi.

Bul diwanda şerigatna wa kowahatna şikast bulga suzlar bisýar kup. Masal:

Kanlu olsaň, keç kanyndan
Bir karyb, iman ýigidniň – diýgan.

Amma, karaň ku bir miman kelib, üýunda şarmandalyg kilsa, ne olady, Karab oturaýsizmi? Bulmaz, wa ýenga bir masal: Bul balanyň diwanya «Turgul didiler» deýip, bir şyýir baramas. Bul şyýyrga karasaň ul misli alla bilen das-daň.

«Nage hyýal etsem, kolga ketirdim,
Näge baksam, ana nazar ýetirdim».

Karaň, bir hudanyň uzi wa Muhambat pygamber naga heýal etse, kolga ketirgen, naga baksa, ana nazar ýetirgän. Bu bala hetdini tanamaýdy.

Wa ýene bitde masal:

«Ýeriň arkasynda, kögüň karnynda –
Maniň sahypjamalimni kördüňmi?»

Karaň, bul hudanyň öýügi sorag kylar wa bularny surar. Agar kowahatga nazar salsaň bu iş günäh olar...

Aga Ryza ahunyň agzy gyzypdy. Ol diwandaky goşgy setirlerini özüniň sandygynyň agramyna görä mizanlaýardy. Ol kyrkynjy

mysala ýetende hezreti Pälwan damulla çydam edip oturyp bilmedi. Ol ýerinden ör turdy.

– Akalar wa hurmatga mynasyb olgan ahunlar reýsi wa reýis şahy, bizlargin künäsini otüňlar wa bizlarga bitde suz aýtmakka rugsat beriňler. – Ol tolgunmakdan ýaňa hasylap, azkem demini dürsedi. – Hurmatly Aga Ryza ahun harne ters tüşünip oturapdyr. Amma Mahtymkuly çun şayirdi. Ul misil Hoja Hafiz, Badal, Nizami, Fizuli, Nowaýy hazratlary kibi şarking ulug şahiridir.

Heniz medresäniň damullalarynyň arasynda belli bir derejä-de mynasyp bolmadyk adamyň öz pikirlerine garşı gitmegi Aga Ryza ahunyň gaharyny getirdi. Ol özünü uly mejlisde masgara edilen hasap etdi. Şonuň üçin-de ornundan örboýuna galanynam duýmady.

– Agalar, bu kiçig kişiye kulak koýduňyz. Imdi bizlere ham kulak asyň. Bul bala kelamyllany mashara etgene şärikdi. Çünkü bul bala şerikatnyň çün hostarynga til karaýdy.

Man diýaman, türksowatka koşug del, matjide, madrasada bul diwandeýgi şyýyrlary koýmak iman däl imes. Wa bul kişiye tammi bermekgi Hiwa hany Şagazy han-aazyzdan towakga kylaman.

Hezreti Pälwan damulla bu myjabatlara çydamady. Ol ylgap diýen ýaly işige bakan ýöneldi. Magtymguly ony işige čenli nazary bilen ugratdy. Emma ornundan turup gidibermegi göwnüne laýyk iş görmedi. Mejlisiň ahyryna garaşmagy makul bildi. Ol häzir Aga Ryza ahunyň aýdan geplerini, deneşdirmelerini aklynda deňeşdirip, ölçäp, onuň jemlerini ýüregine ýetirip bilenokdy. Häzir ol Aga Ryza ahunyň beren bahasy çyn ýürekden çykdymy-çykmadymy diýen sowala jogap bermelidirem öýdenokdy. Şunuň ýaly aljyraňy, alasarmyk pikirleriň arasynda Şırgazy medresesiniň ketde ahunynyň orta süýşüp söz sözläp oturanyny görüp, özüne geldi, süňňuni ele aldy.

– Bizlar Buhara agzamlaryga ham haheş bila ýuzlanamyz. Ularnyň karaýsy ne olady. Belki, ular ýakşy karaýyş ile karaýdy. Eşidamız, köremiz. Bu taliba ul sözi diýme kereg imes.

Şondan soň Magtymguly nähili turanyny, nähili ýola düşenini duýmady. Ol ýolda gelýärkä biri yzyndan ýetip saklady.

– Magtymguly aga, sizler gama batmaňlar. Göni Şagazy hanyň özüne arz ediň. Ol size kömek eder. Işıňizi alla oňarsyn.

Ol adam bir tanyş ýüze meñzese-de, başy garym-gatym oýlardan doly Magtymguly onuň kimdigini aklyna getirip bilmedi. Sebäbi ol adam yzdan hümrüdi eşidilen badyna gyra çekilipdi.

Magtymguly häzir dünýäni unudypdy. Ol läheň-läheň daşlar düşelen darajyk köçelerde diwana ýaly, şol aýlanyp ýörsem diýýärdi. Ýaz bilen tomsuň sepgidiniň şypaly howasy, ýarygijäniň asudalygy, ýürege çöken agyr duýgular, umytsyzlyk ony heýjana getirýärdi. Onuň gursagynda dömen ýaralar sorkuldaşyp başlan ýaly bolýardy. Tutuş süňünü lerezana getirenden soň, nähilidir süýji akym bokurdagyna gelip, daşary çykman, yzyna gaýdýardy. Emma onuň dodaklary biri-birine berk gysylan dişlerini gizleýärdi. Şol dişleriň aňyrsynda bolsa hyjuwyň uly-uly gomlary bent bolup ýatyrdylar. Emma Magtymgulynyň höwesi gaçypdy. Köňül ýol isleýärdi. Köňül täze-täze didar isleýärdi.

Uzaklarda galan watan, ene, ata didary birden onuň ýadyna düşdi. Ine, mähriban enesi supra ýaýyp, nan etmege taýýarlanyp otyr. Ol eziz oglunyň gelýänini eşidip, supranyň başyndan, eliniň ununam süpürmän gaýdypdyr. Onuň ogly bolsa uzaklarda enesini galdyran köşek ýaly bolup bozlap-bozlap baryp enesiniň goýnuna özünü atýardy.

Magtymguly enesiniň ýat illerde galan ornuna suwsan göreçlerini gördü. Ol göreçler misli gaýnap duran äpet çeşmä dönüp, ogluny ýuwdarly görünýärdi. Häzir uzak ilde ene didaryna suwsan oglunam şol ummana özünü taşlasy, enesiniň, atasynyň, doganlarynyň, iliň-günüň mährinden ganasy geldi.

Onuň mährem atasy paýhas bilen, misli pygamber nazary bilen ogluna garap durdy. Ol oglunyň kiçelýänini, ejizleýänini görüp durdy. Magtymguly bu nazaryň öňünde uýaldy. Bolşundan uýaldy. Yöne şol nazar onuň göwnündäki kinäni, gamy, näsükürligi syryp-süpürip aýrypdy. Onuň göwni güýzüň günü ýaly pækizelenipdi.

Magtymguly Pälwan Mahmudyň medresesiniň deňinde özüne geldi. Şırgazy han medresesine ýetmäge elli-altmyş ädim galypdy. Medresäniň öň ýüzünde işigi bolan hüjreleriň birinde-de yşyk görünmeýärdi. Ol ikinji gata galdy. Özüniň bolýan hüjresine bakan ýoneldi.

Hüjresine gelmegin bilen ýadyndan çykyşan dertleri, gaýygamlary ýene-de başyny galdyryp başlady. Şonuň üçin ol alasarmyk oýlar bilen içeri ätledi. Eşiklerini göwünsiz çykardy. Töre tarap ýonelende bolsa, kimdir birine büdredi. Ol dyzyna çöküp şol adamy elliři bilen barlaşdyrdy. Birdenem enesiniň didaryna gaty suwsan çagajygyň bolşy ýaly, uly guwanç, uly begenç bilen şol garany gujaklady. Titreyän dodaklary bilen:

– Halypam, halypam, halypam – diýip, birsydyrgyn gaýtalaýardy.
Taryhy proza